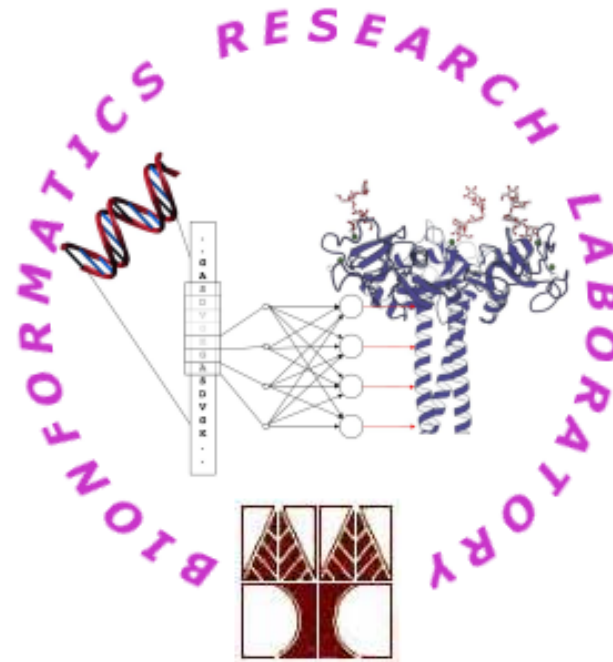

Αλληλουχίες βιολογικών μακρομορίων

Δομή, λειτουργία, εξέλιξη

Vasilis Promponas
Bioinformatics Research Laboratory
Department of Biological Sciences
University of Cyprus

ΣΥΝΟΨΗ

- Εισαγωγή
- Ακολουθίες: Οργάνωση Δεδομένων
- Υπολογιστική Ανάλυση Ακολουθιών
- Στοιχεία Μοριακής Εξέλιξης
  - Ομοιότητα vs Ομολογία
- Σύγκριση ακολουθιών κατά ζεύγη
- Συζήτηση ...

Ακολουθίες: Οργάνωση Δεδομένων

- GenBank/EMBL/DDBJ
  - UNIPROT
    - **SwissProt-PIR-TREMBL**
  - PROSITE
  - PFAM
- PRIMARY**
- SECONDARY**

SwissProt (<http://www.expasy.ch/sprot>)

```
ID   INS_PIG          STANDARD;          PRT;    108 AA.
AC   P01315; Q9TSJ5;
...
DE   INSULIN PRECURSOR.
GN   INS.
OS   Sus scrofa (Pig).
...
CC   -!- FUNCTION: INSULIN DECREASES BLOOD GLUCOSE CONCENTRATION. IT
CC   INCREASES CELL PERMEABILITY TO MONOSACCHARIDES, AMINO ACIDS AND
...
DR   EMBL; AF064555; AAC77920.1; ALT_INIT. [EMBL / GenBank / DDBJ]
...
KW   Insulin family; Hormone; Glucose metabolism; Signal; 3D-structure.
FT   SIGNAL          1          24
FT   CHAIN          25          54          INSULIN B CHAIN.
...
SQ   SEQUENCE      108 AA;  11671 MW;  CB4491B429858EBE CRC64;
MALWTRLLPL LALLALWAPA PAQAFVNQHL CGSHLVEALY LVCGERGFFY TPKARREAEN
PQAGAVELGG GLGGLQALAL EGPPQKRGIV EQCCTSICSL YQLENYCN
//
```

PIR (<http://pir.georgetown.edu>)

```
>P1;IPPG
insulin precursor - pig
C;Species: Sus scrofa domestica (domestic pig)
...
C;Accession: A01583; A94572; S16492; A60835; B60835
...
C;Keywords: hormone; pancreas
F;1-30/Domain: insulin chain B #status experimental
F;1-30,64-84/Product: insulin #status experimental
F;33-63/Domain: connecting peptide #status experimental
F;64-84/Domain: insulin chain A #status experimental
F;7-70,19-83,69-74/Disulfide bonds: #status experimental
>P1;IPPG

FVNQHLCGSH LVEALYLVCG ERGFFYTPKA RREAENPQAG AVELGGGLGG LQALALEGPP
QKRGIVEQCC TSICSLYQLE NYCN*
```

Prosite (<http://www.expasy.ch/prosite>)

```
ID  INSULIN; PATTERN.  
AC  PS00262;  
...  
DE  Insulin family signature.  
PA  C-C-{P}-x(2)-C-[STDNEKPI]-x(3)-[LIVMFS]-x(3)-C.  
...  
DO  PDOC00235;  
//
```

... and Documentation ...

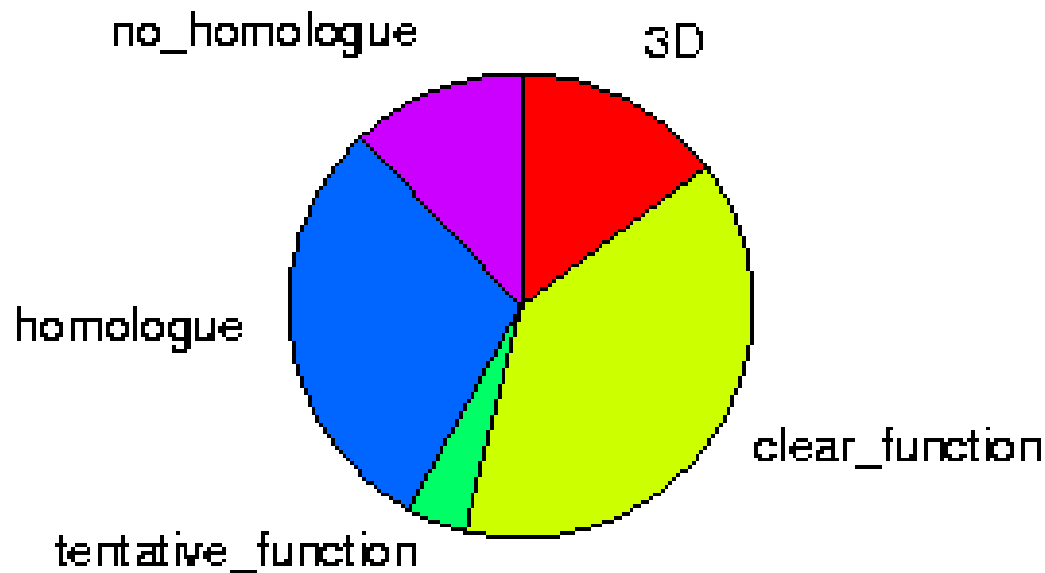
```
{PDOC00235}  
{PS00262; INSULIN}  
{BEGIN}  
*****  
* Insulin family signature *  
*****  
The insulin family of proteins [1] groups a number of active peptides which are  
evolutionary related. This family currently consists of:  
...  
{END}
```

Υπολογιστική Ανάλυση Ακολουθιών

- Μέθοδοι Βασισμένοι στην Ανίχνευση Ομοιότητας
- Εμπειρικές Μέθοδοι
- Τεχνικές Μηχανικής Μάθησης
- Αυτοματοποιημένα ή «με το χέρι??»

Αυτοματοποιημένα ??

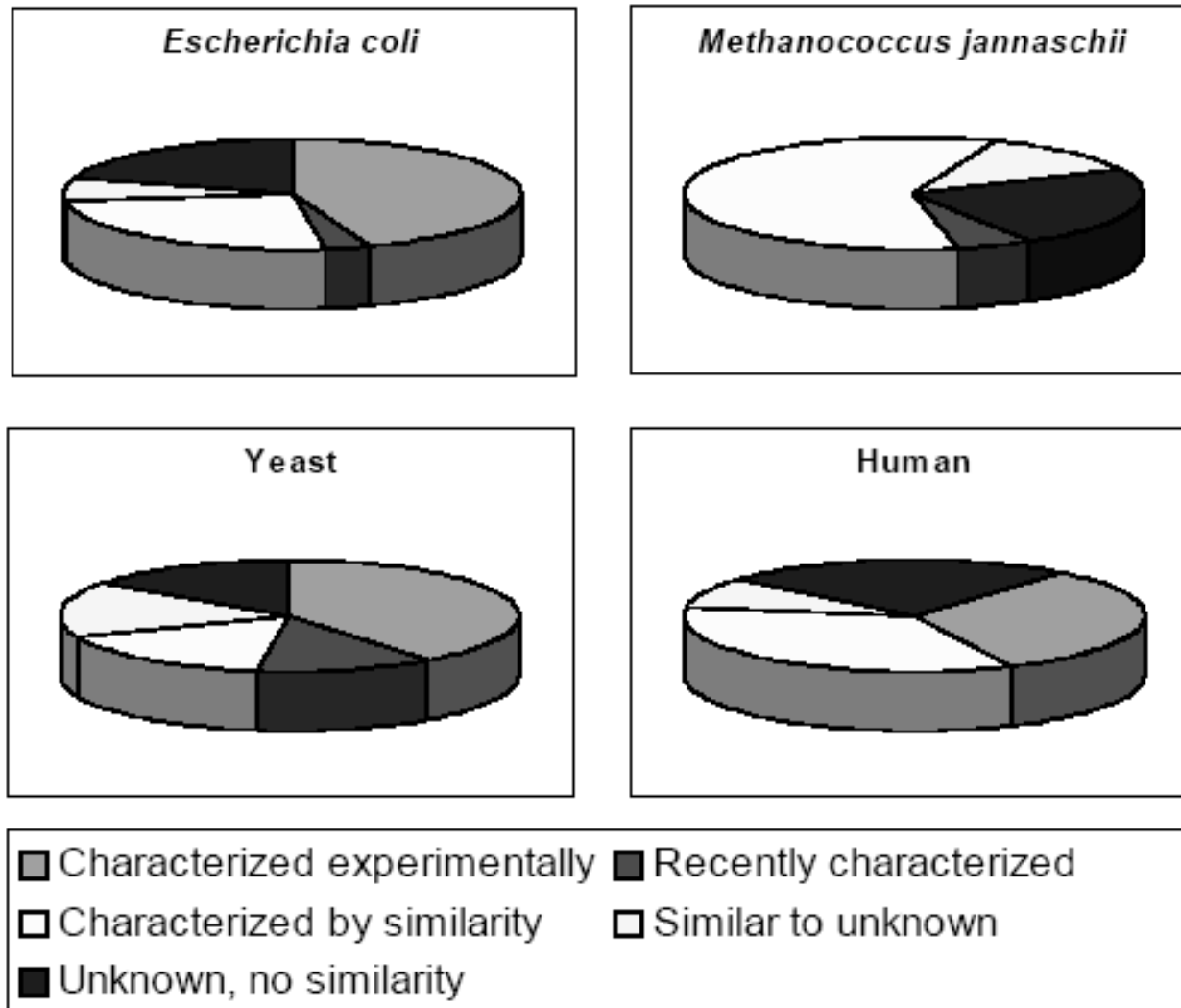
Αυτοματοποιημένος Σχολιασμός βασισμένος σε ομοιότητες (σύστημα GeneQuiz, Μάϊος 2000) για τα ORFs του γονιδιώματος του Αρχαίου *Methanococcus jannaschii*.

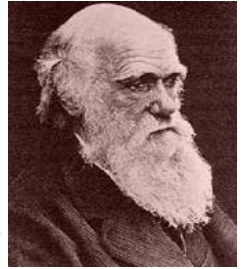
<http://jura.ebi.ac.uk:8765/ext-genequiz//genomes/mj0005/index.html>

Αυτοματοποιημένα ?? (2)

Στοιχεία Μοριακής Εξέλιξης

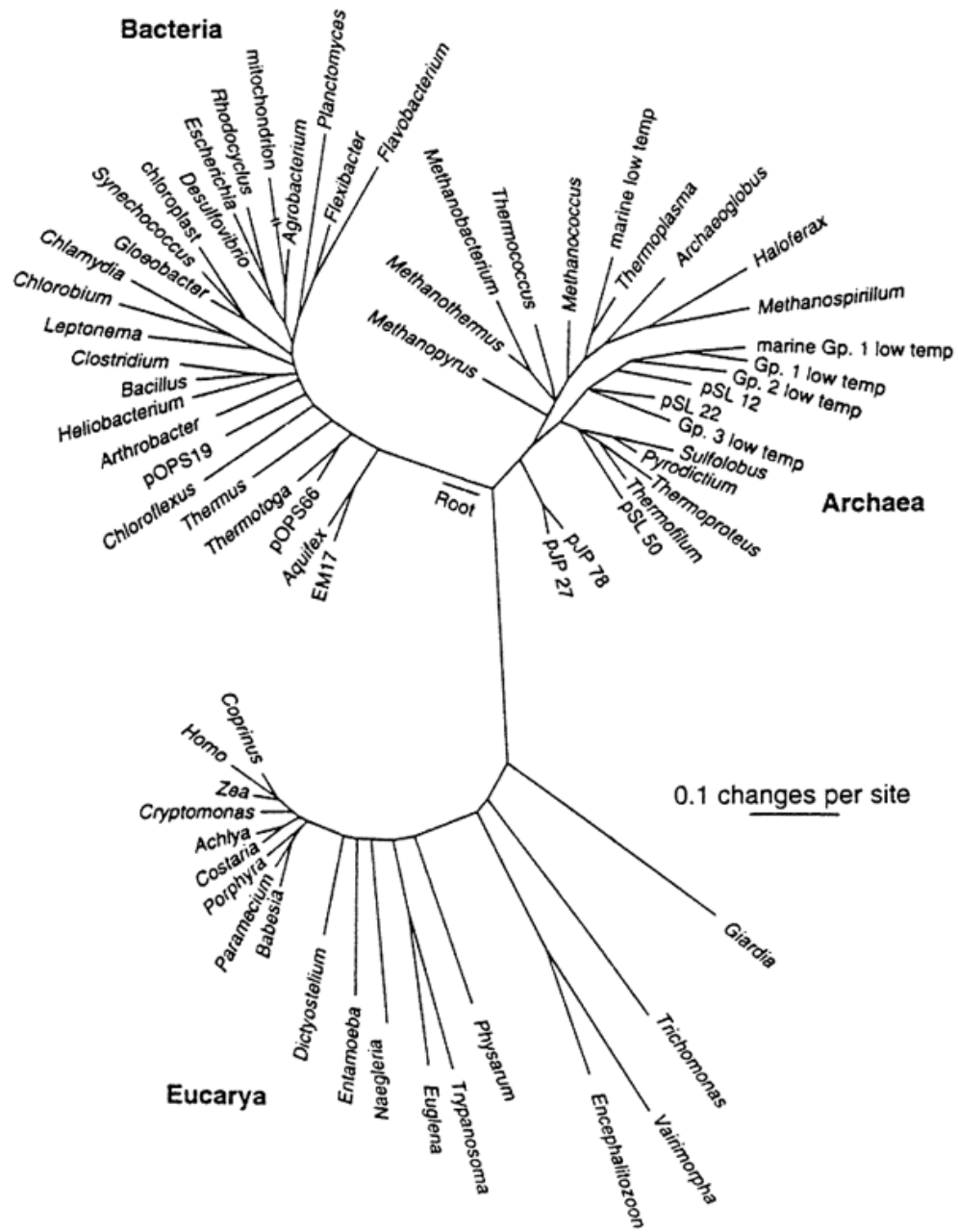
- Η Εξελικτική θεωρία αποτελεί θεμέλιο λίθο της σύγχρονης Βιολογίας
- Έρευνα σε εντελώς διαφορετικούς τομείς (π.χ. ανατομία, γονιδιωματική) επωφελείται από την κατανόηση των αλλαγών των οργανισμών στην πορεία του χρόνου
- Είναι δυνατόν να κατανοήσουμε καλύτερα τη συσχέτιση μεταξύ μορίων μελετώντας τις αλλαγές που υπέστησαν στην πορεία του χρόνου

Nothing in biology makes sense except in the light of evolution.

- *Theodosius Dobzhansky, 1973*

The Tree of Life

Στοιχεία Μοριακής Εξέλιξης (2)

- Μοριακή?
  - Ποιά μόρια ...
- Εξέλιξη
  - Ποιοί μηχανισμοί/διαδικασίες ...
  - Μικρή vs Μεγάλη κλίμακα
    - Σημειακές μεταλλάξεις (Συνώνυμες, Σιωπηλές, Indels, ...)
    - Indels
    - Ανασυνδυασμός (crossing over – gene conversion)
    - Αναστροφές

Το μοντέλο 1-παραμέτρου των Jukes-Cantor (1969)

- ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ

- Οι διαφορετικές σημειακές μεταλλάξεις (A->C, A->G, A->T, C->A...) είναι **ΙΣΟΠΙΘΑΝΕΣ (a)**
- Οι πιθανότητες μετάλλαξης σε κάθε θέση είναι **ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΕΣ**

To:		A	G	C	T
From:	A	1-3a	a	a	a
	G	a	1-3a	a	a
	C	a	a	1-3a	a
	T	a	a	a	1-3a

$$P_x(t+1) = (1-3a)P_x(t) + a(1-P_x(t))$$

Το μοντέλο 2-παραμέτρων του Kimura (1980)

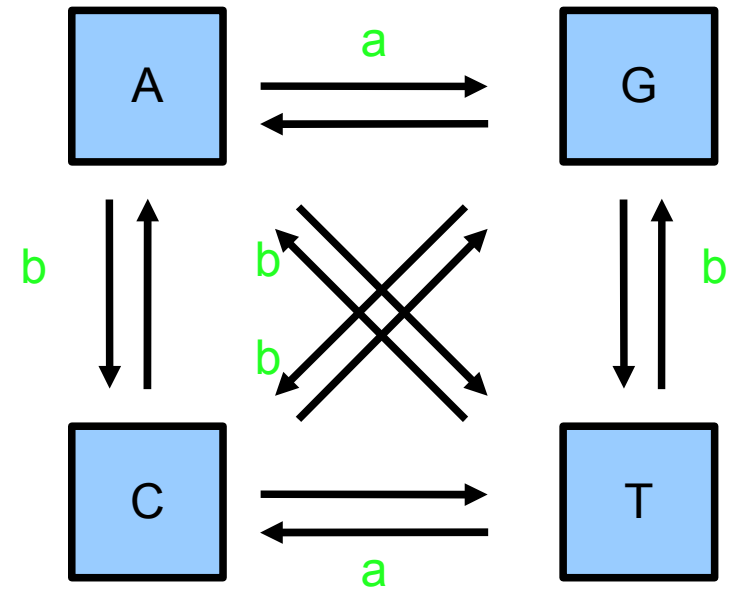
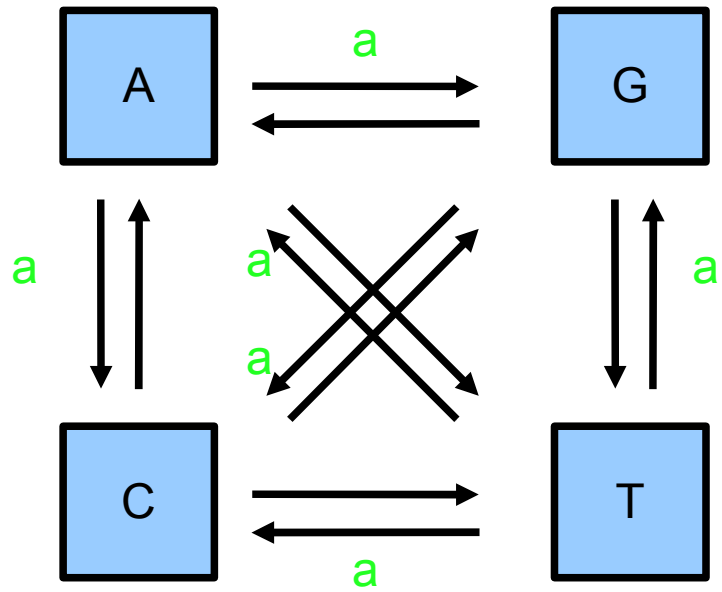
- ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ

- Οι διαφορετικές σημειακές μεταλλάξεις (A->C, A->G, A->T, C->A...) δεν είναι **ΙΣΟΠΙΘΑΝΕΣ**
  - Οι μεταπτώσεις (A<->G, C<->T) είναι συχνότερες από τις μεταστροφές
- Οι πιθανότητες μετάλλαξης σε κάθε θέση είναι **ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΕΣ**

JC

vs

Kimura

Δέντρα και Εξελικτική Ιστορία (I)

- Περιγραφή εξελικτικών σχέσεων ΜΕΤΑΞΥ ειδών

rodents

birds

snakes

crocodiles

primates

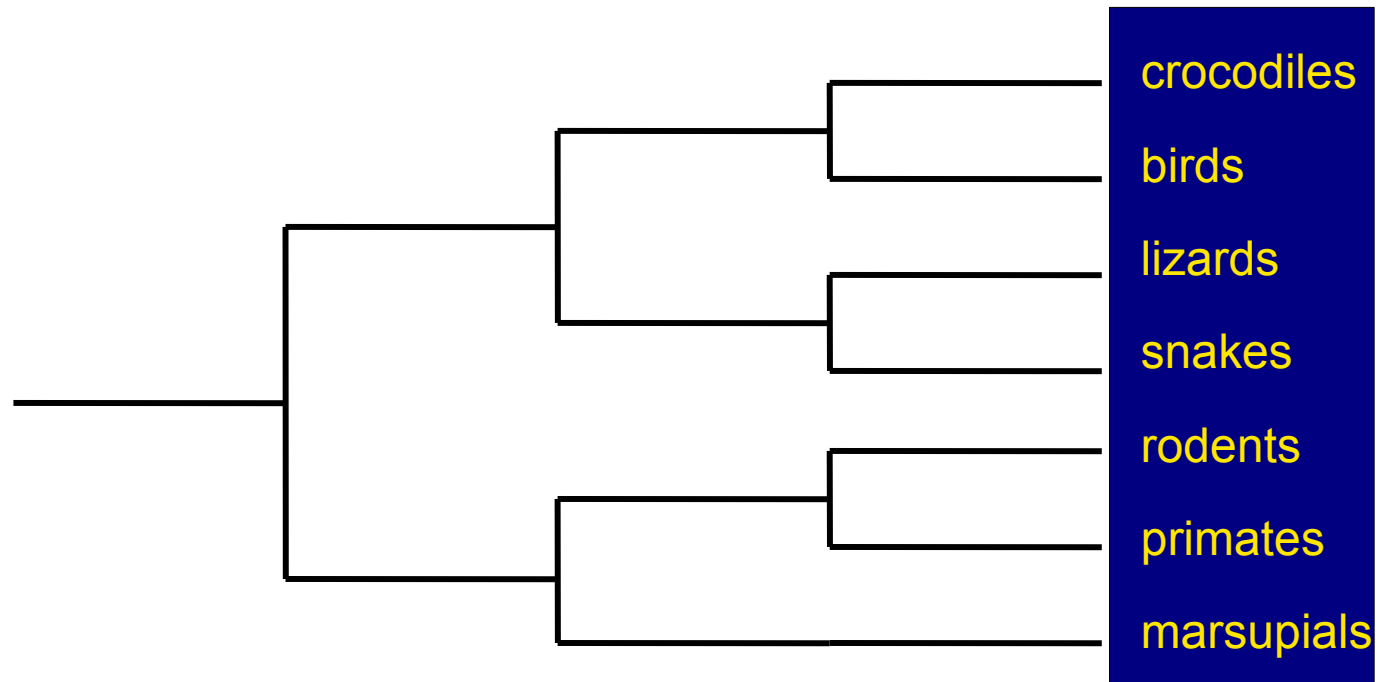
marsupials

lizards

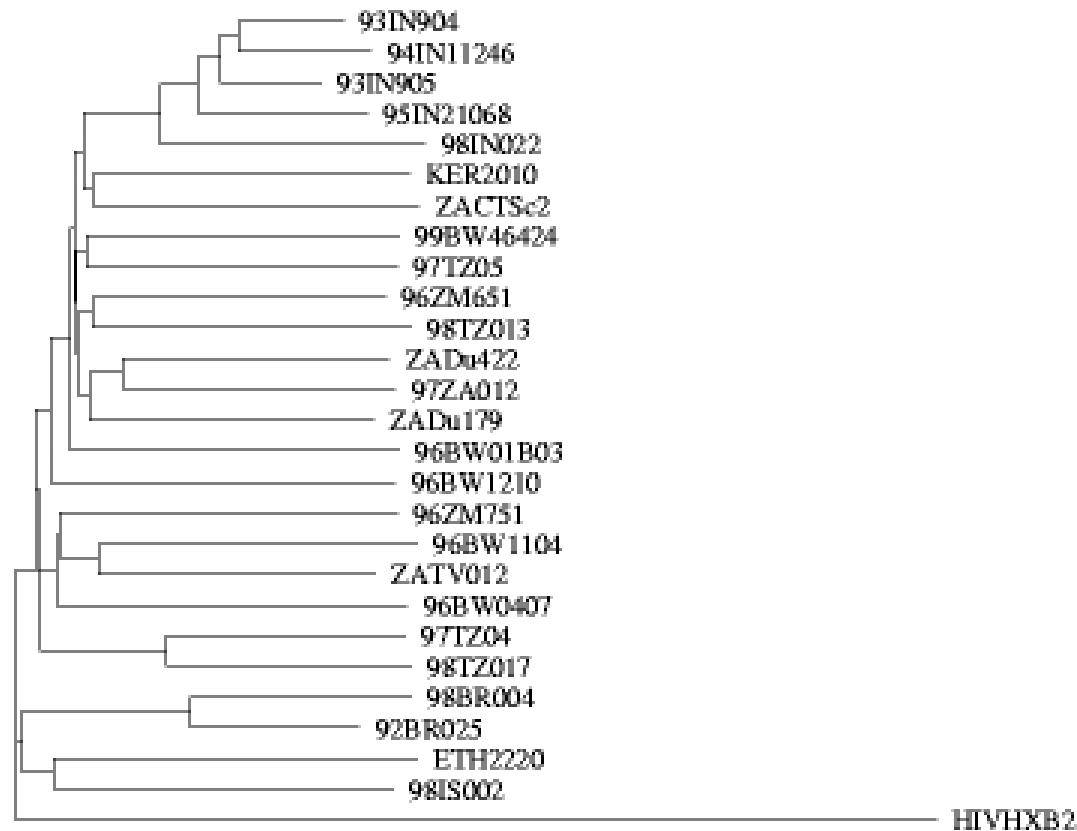
Δέντρα και Εξελικτική Ιστορία (I)

- Περιγραφή εξελικτικών σχέσεων ΜΕΤΑΞΥ ειδών

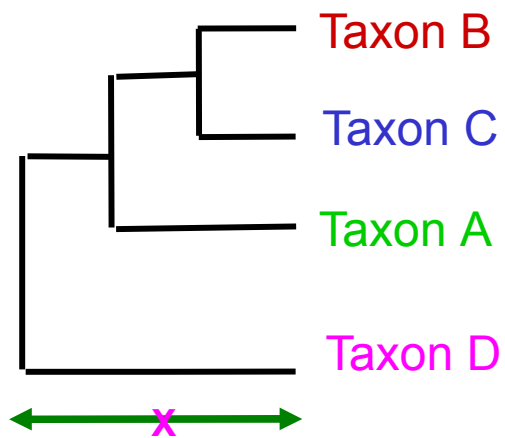
Δέντρα και Εξελικτική Ιστορία (II)

- Περιγραφή εξελικτικών σχέσεων ΕΝΤΟΣ ειδών

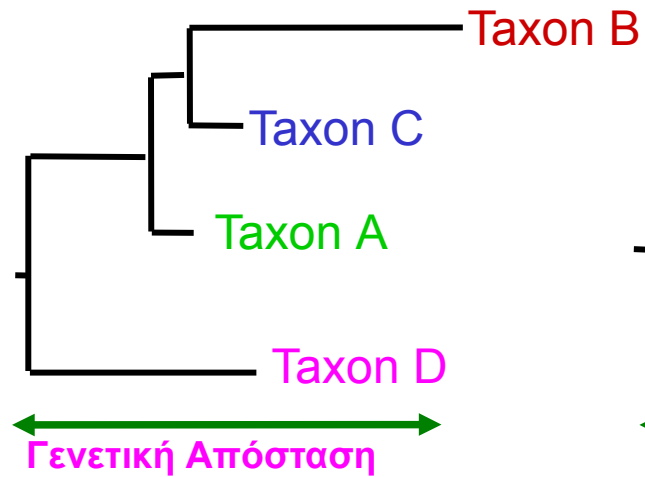

Τύποι Δέντρων

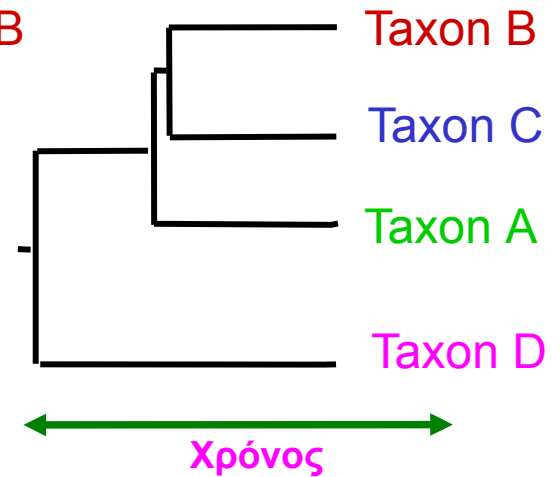
Cladogram

Phylogram

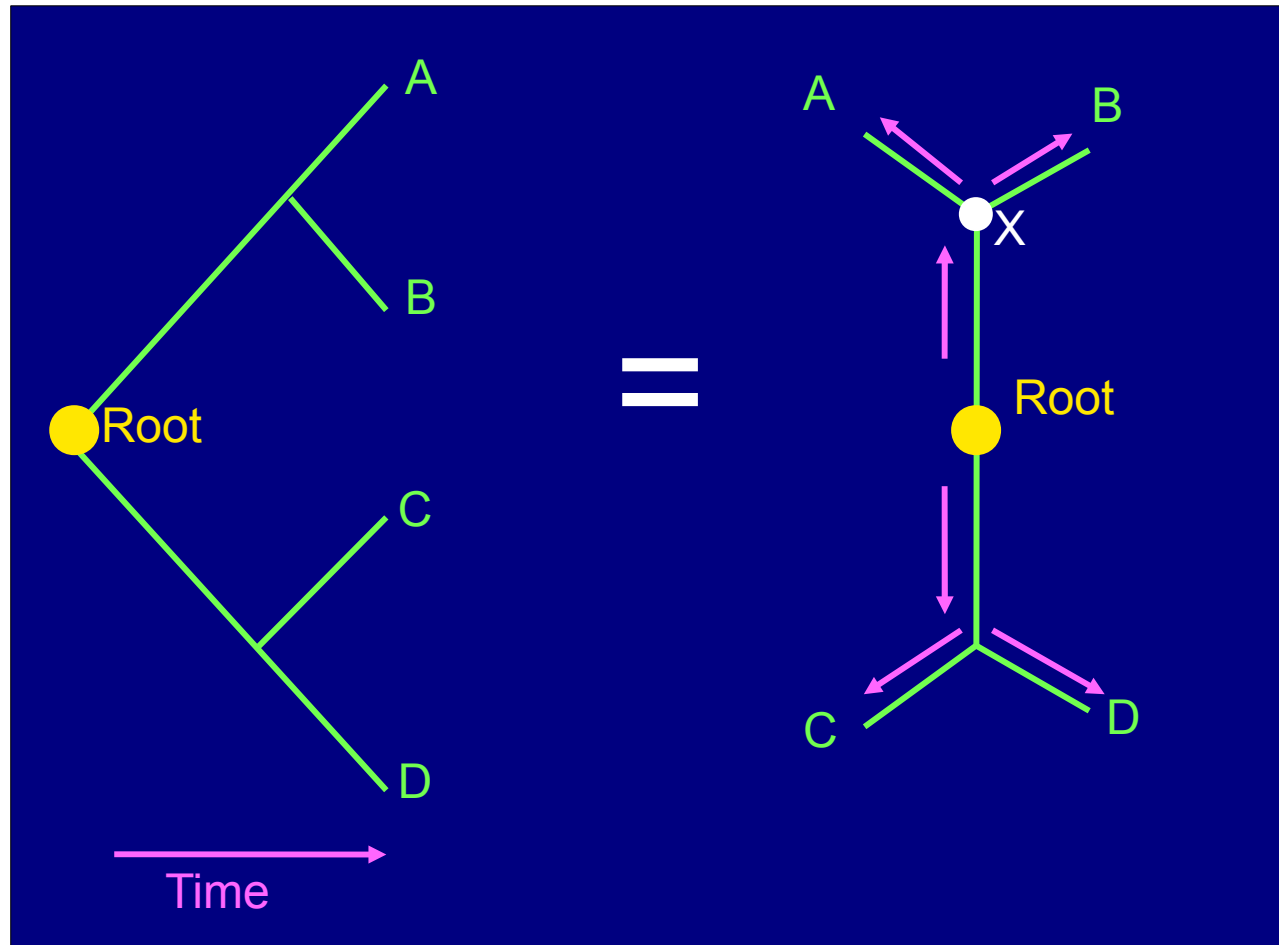
Ultrametric tree

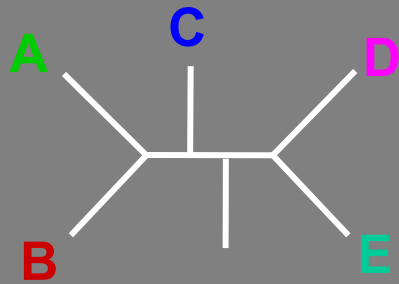
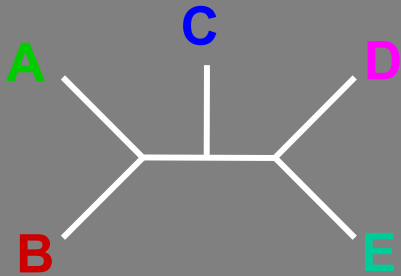
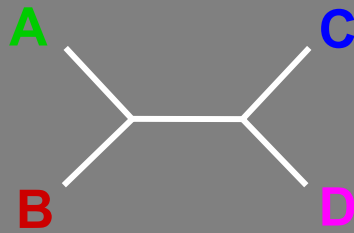
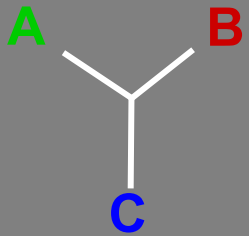
... κι άλλοι Τύποι Δέντρων ...

... κι άλλοι Τύποι Δέντρων ...

Δέντρα χωρίς ρίζα

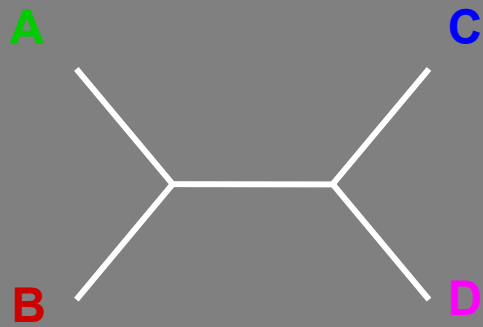

# Taxa (N)	# Unrooted trees
3	1
4	3
5	15
6	105
7	945
8	10,935
9	135,135
10	2,027,025
.	.
.	.
.	.
.	.
30	$\sim 3.58 \times 10^{36}$

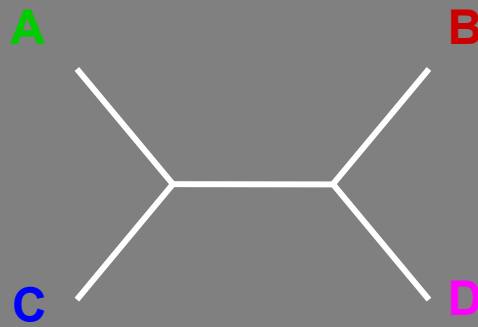
$$\frac{(2N - 5)!}{2^{N-3} (N - 3)!} = \# \text{ unrooted trees for } N \text{ taxa}$$

Δέντρα χωρίς ρίζα (II)

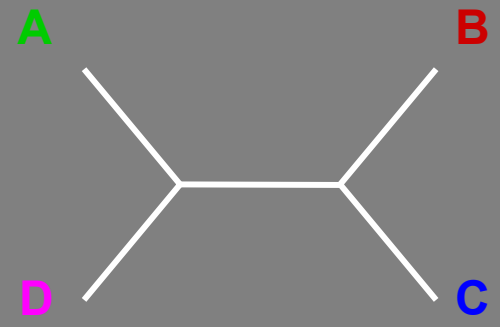
Tree 1

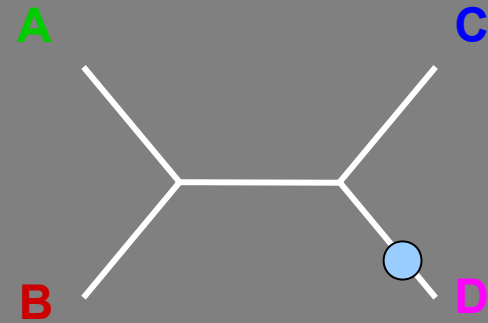
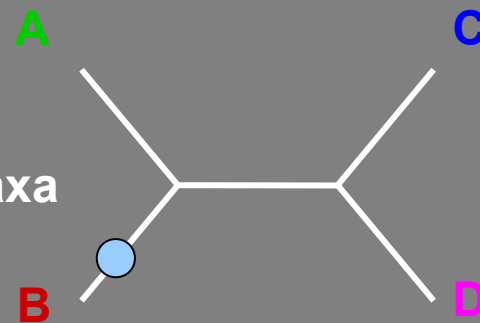
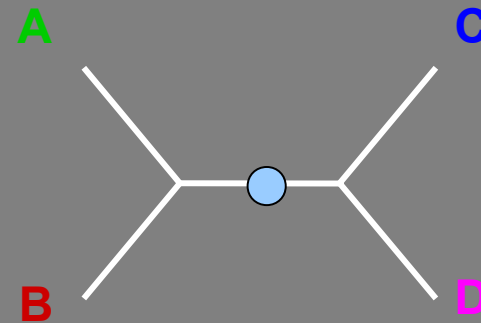
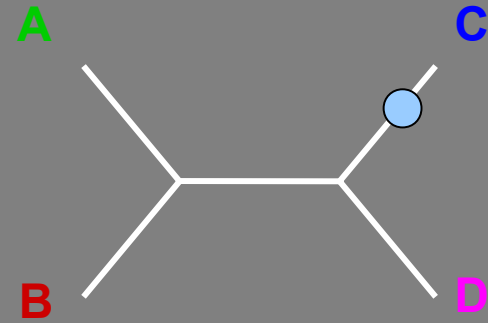
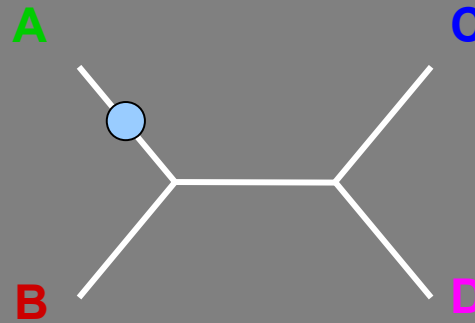
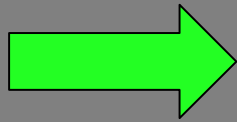
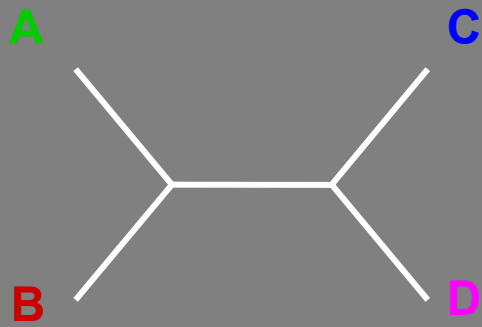
Tree 2

Tree 3

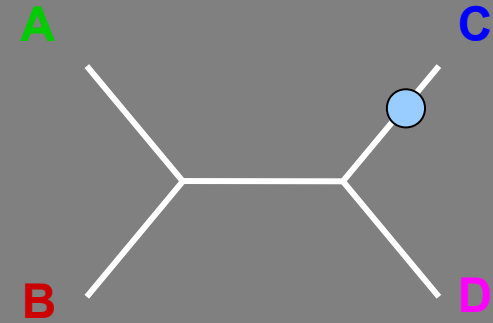
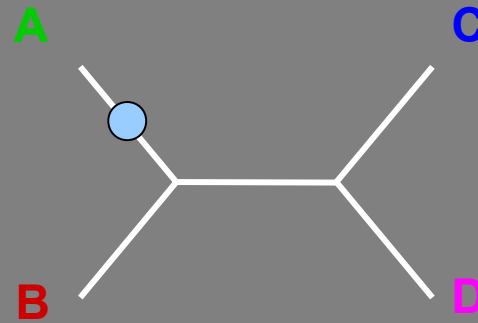
Που “κολλάει” η ρίζα ??

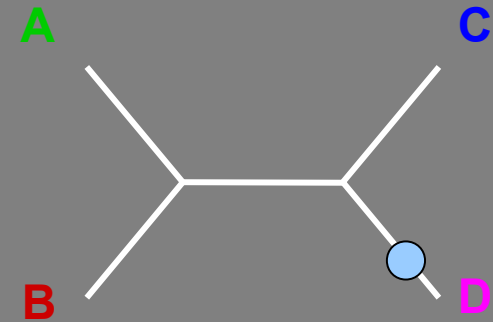
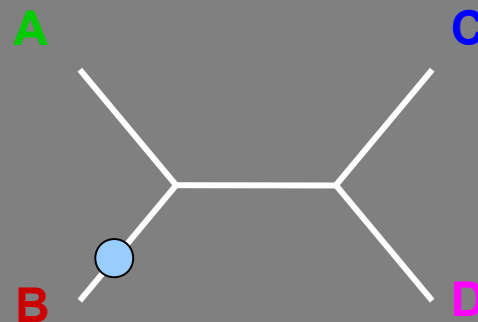
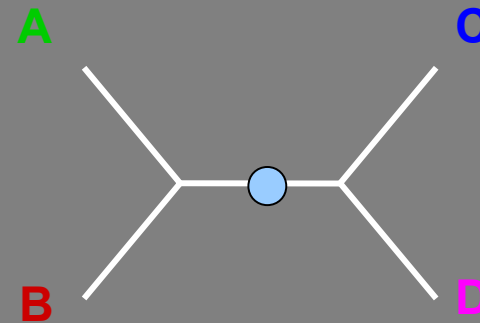
$$\frac{(2N - 3)!}{2^{N-2}(N - 2)!} = \# \text{ rooted trees for } N \text{ taxa}$$

... ε, και ... ?!

- Τα 5 αυτά δέντρα
υποδεικνύουν
ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ
εξελικτικές
σχέσεις!!!

Μα είναι πολλά τα Δέντρα ???

Number of Taxa	Number of unrooted trees	Number of rooted trees
3	1	3
4	3	15
5	15	105
6	105	945
7	945	10395
8	10395	135135
9	135135	2027025
10	2027025	34459425
20	2.22E+020	8.20E+021

Πώς φτιάχνονται τα Δέντρα ?

Ομολογία

(... και άλλες όμορφες ιστορίες ...)

- ΟΜΟΛΟΓΙΑ: η σχέση δύο χαρακτήρων οι οποίοι κατάγονται (συνήθως με απόκλιση) από ένα ΚΟΙΝΟ ΠΡΟΓΟΝΙΚΟ χαρακτήρα
- Χαρακτήρες:
  - Γενετικοί
  - Μορφολογικοί/Δομικοί
  - Συμπεριφορά

ΠΟΙΟΤΙΚΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ (ΝΑΙ/ΟΧΙ)

DR Scooter strikes again!!

ΚΥΡΙΑ ΜΟΥ ΕΙΣΤΕ
ΠΟΛΥ ΕΓΚΥΟΣ

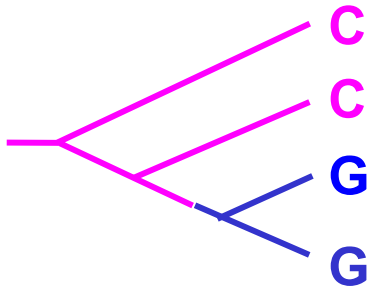
!!!

Καλό, ε??

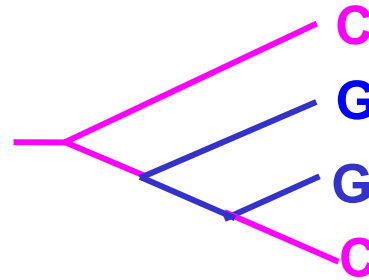
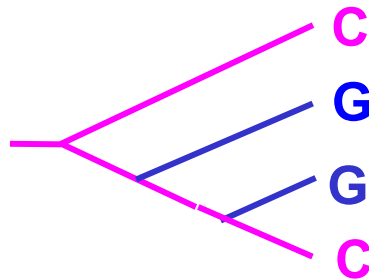
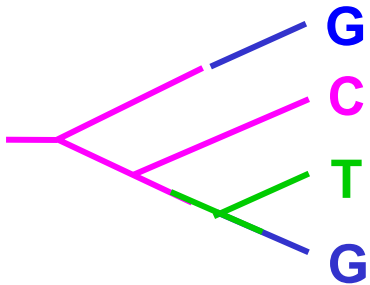

Ομοιότητα και Ομολογία (I)

ΟΜΟΛΟΓΙΑ (HOMOLOGY)

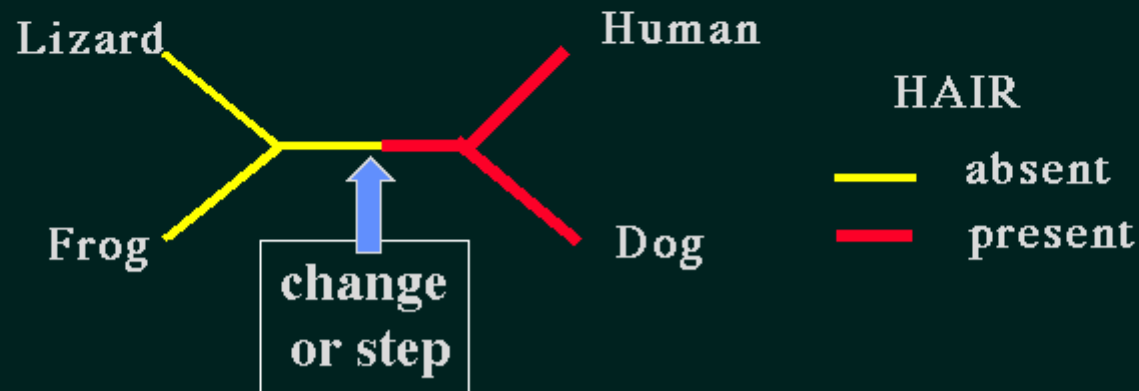
ΟΜΟΠΛΑΣΙΑ (HOMOPLASY)

Ομοιότητα και Ομολογία (II)

Unique and unreversed characters - Hair

- Because hair evolved only once and is unreversed it is homologous and provides unambiguous evidence for the clade Mammalia

Ομοιότητα και Ομολογία (III)

Homoplasy - independent evolution - Tails

- Loss of tails evolved independently in humans and frogs - there are two steps on the true tree

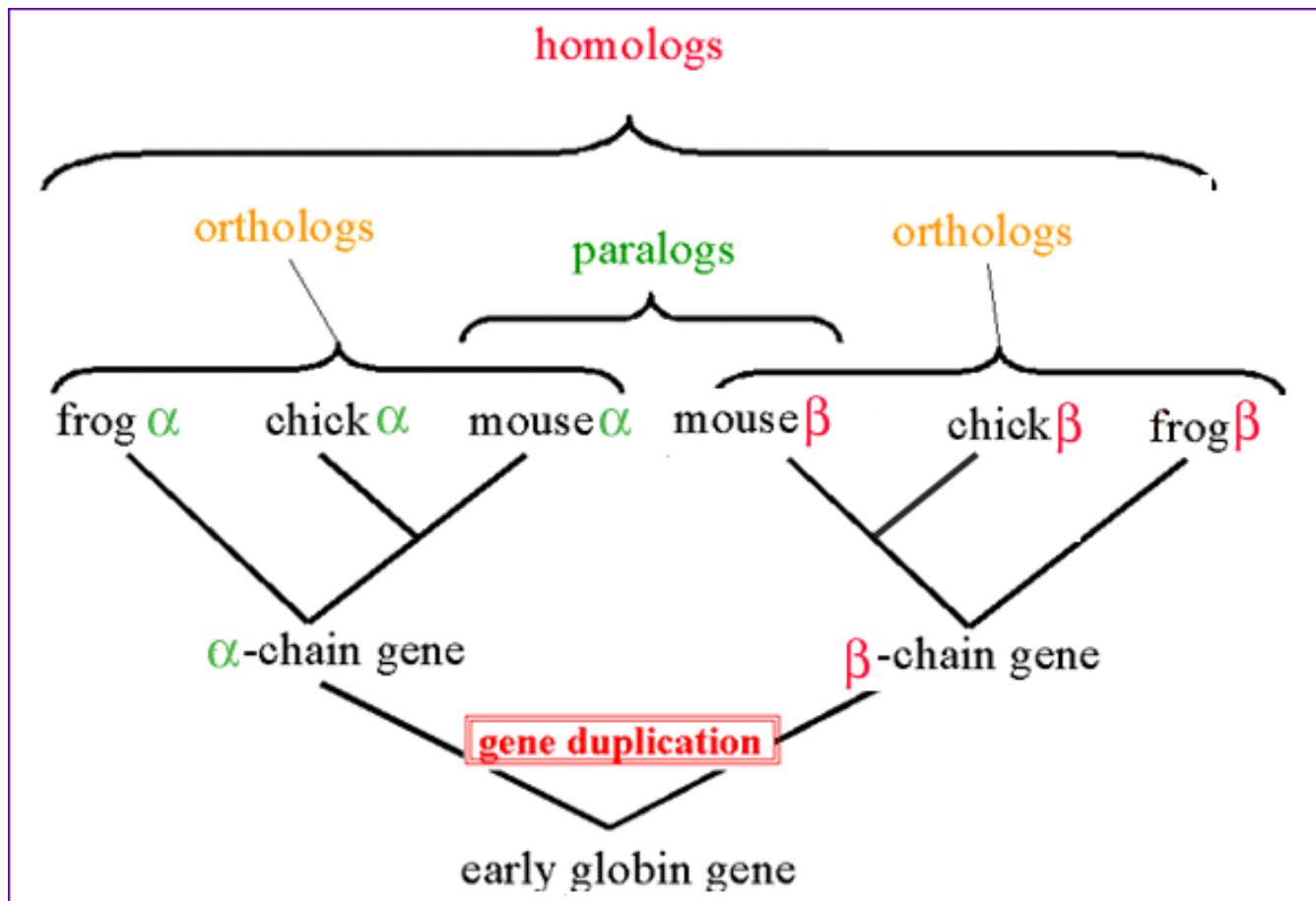

Σχέσεις Ομολογίας

- Ορθολογία
  - Ομόλογοι χαρακτήρες προϊόντα **ΕΙΔΟΓΕΝΕΣΗΣ**
- Παραλογία
  - Ομόλογοι χαρακτήρες προϊόντα **ΓΟΝΙΔΙΑΚΟΥ ΔΙΠΛΑΣΙΑΣΜΟΥ**
- Ξενολογία
  - Ομόλογοι χαρακτήρες προϊόντα **ΟΡΙΖΟΝΤΙΑΣ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ**
- [Συνολογία]
  - Ομόλογοι χαρακτήρες προϊόντα π.χ. ενδοσυμβίωσης

Σχέσεις Ομολογίας (II)

Πηγή: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/Education/BLASTinfo/Orthology.html>

Αλγόριθμοι Εύρεσης Ομοιοτήτων Ακολουθιών

Μέρος I: Στοιχίσεις ακολουθιών κατά ζεύγη

Σύνοψη

- Αλγόριθμοι
  - Βασικοί Ορισμοί
  - Στοιχεία Ανάλυσης Αλγοριθμικής Πολυπλοκότητας
- Σύγκριση ή Στοίχιση Ακολουθιών?
  - Dot Matrix Plots
  - Μέθοδοι Δυναμικού Προγραμματισμού
    - Τοπικές Στοιχίσεις
    - Ολικές Στοιχίσεις
    - “Πιάσε μια απ'όλα”

Αλγόριθμοι

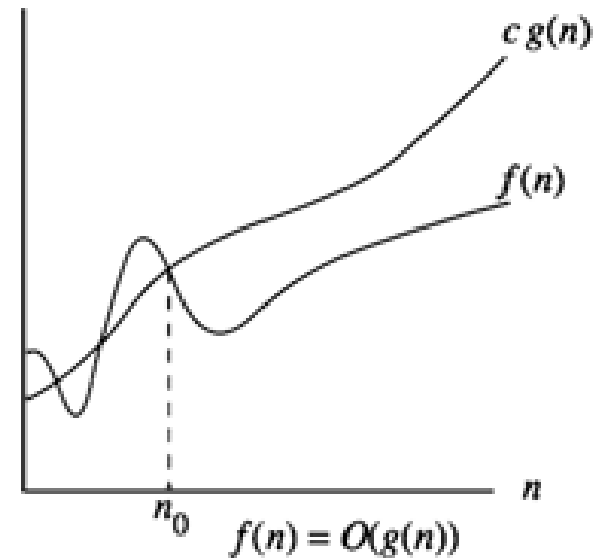
- Ορισμός: Αλγόριθμος είναι μια καλά προσδιορισμένη διαδικασία για την επίλυση μιας **κλάσης** προβλημάτων:
  - Συγκεκριμένα δεδομένα εισόδου
  - Πεπερασμένο πλήθος βημάτων
  - Επίλυση Προβλήματος
- Χαρακτηριστικά Αλγορίθμων
  - Ορθότητα
  - Αποδοτικότητα

Αλγόριθμοι II

- Μας ενδιαφέρουν οι **ΟΡΘΟΙ** αλγόριθμοι [πάντα???)
- Αξιολόγηση της Αποδοτικότητας
  - **Πρακτική Εφαρμογή**
  - **Ασυμπτωτική Συμπεριφορά** συναρτήσεως του μεγέθους των δεδομένων εισόδου

Ασυμπτωτική Συμπεριφορά

- Αναφέρεται σε οποιαδήποτε συνάρτηση
- Ιδιαίτερο ενδιαφέρον:
  - Χαρακτηριστικά εκτέλεσης (Χρόνος, Μνήμη, κλπ) ως συνάρτηση του “μεγέθους” n του προβλήματος
- Ασυμπτωτικά $\Leftrightarrow$ Μεγάλο n
- $O(g(n))$, $\Omega(g(n))$, $\Theta(g(n))$
  - $f(n)=O(n)$ linear
  - $f(n)=O(n^2)$ quadratic
  - $f(n)=O(\log(n))$ logarithmic
  - $f(n)=O(c^n)$ exponential

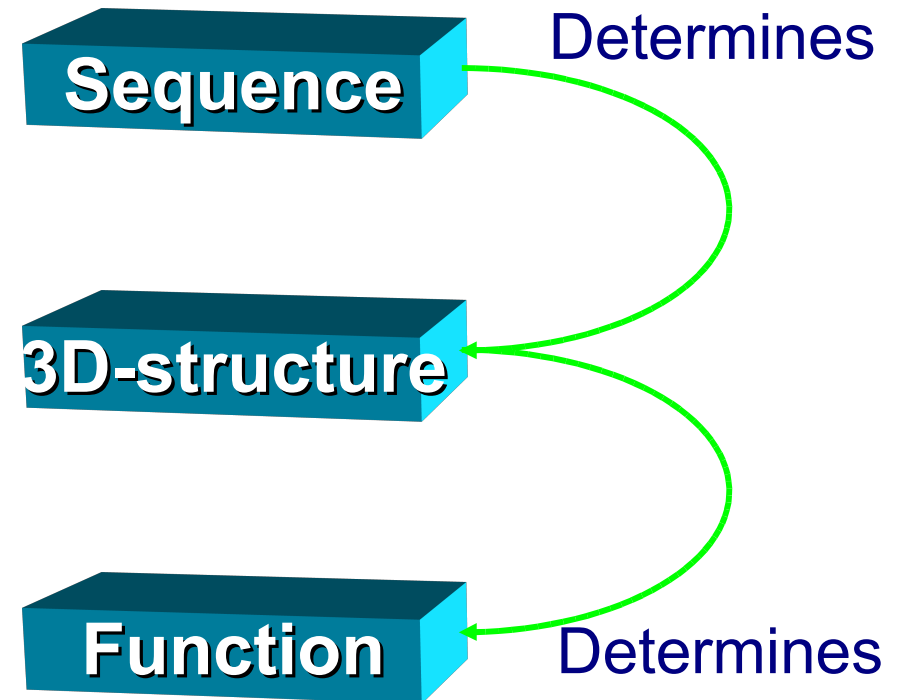
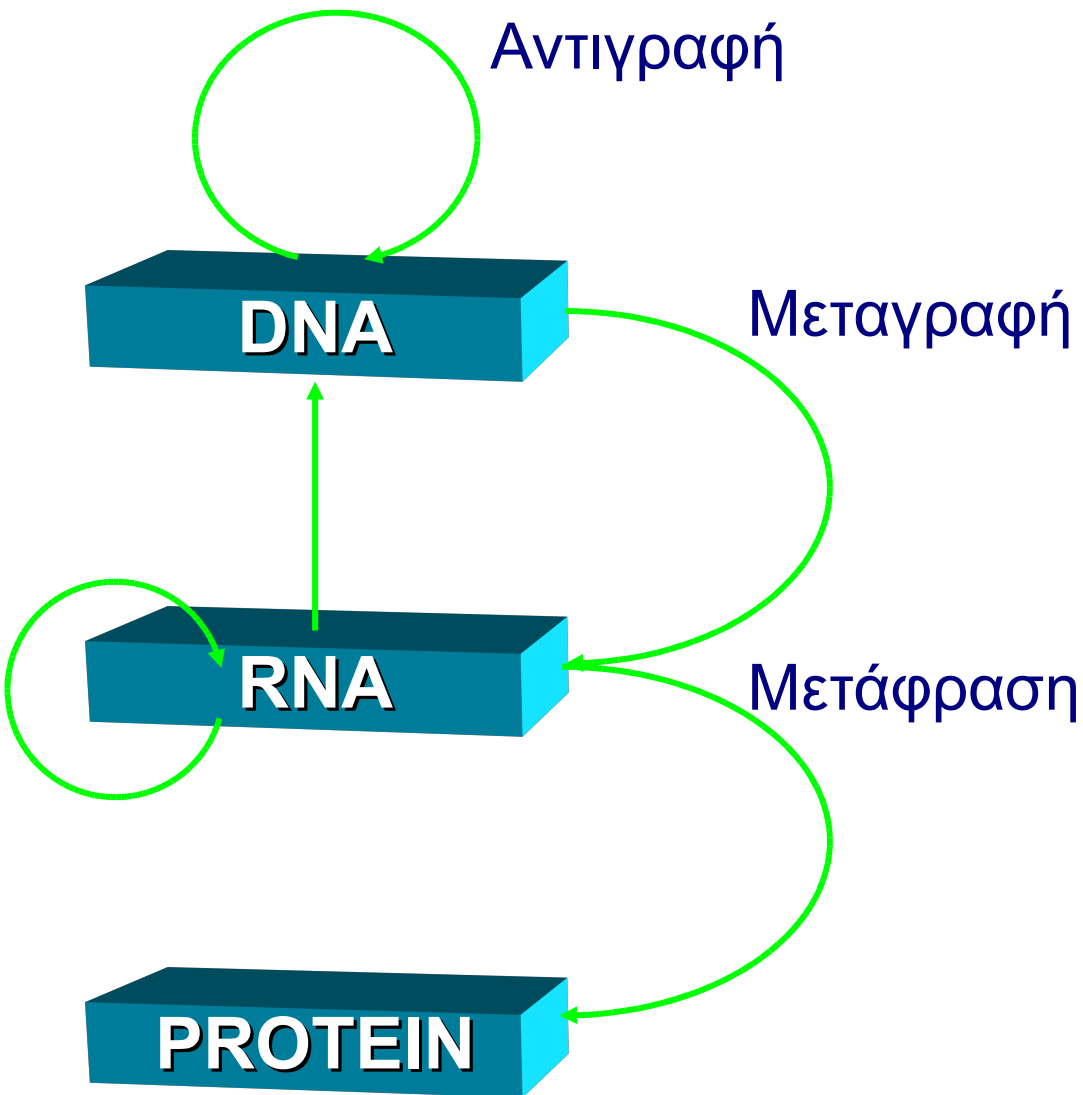
από Cormen *et. al*

Σύγκριση; Για ποιο λόγο; Πώς;

- Ήταν πάντα ... **'trendy'**
- Ο τρόπος με τον οποίο θα εφαρμοσθεί εξαρτάται από:
  - Τύπο/Πλήθος δεδομένων
  - Ερώτημα (?)
- Στηριζόμαστε στο γεγονός ότι:
  - ΟΜΟΙΟΤΗΤΑ ΑΚΟΛΟΥΘΙΩΝ => ???

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ == ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑ

ΟΜΟΙΟΤΗΤΑ => ??

- Δομική/Λειτουργική Συσχέτιση
- Εξελικτική Σχέση
- Εντοπισμός 'κρίσιμων' καταλοίπων
- Εύρεση χαρακτηριστικών μοτίβων

Σύγκριση Δύο Ακολουθιών (pairwise alignment)

- Τύποι Σύγκρισης
- Μέτρο Σύγκρισης
- Αντικειμενικότητα
- Σημαντικότητα

Σύγκριση Δύο Ακολουθιών (pairwise alignment)

- Τύποι Σύγκρισης
  - Τοπική, Ολική
  - Πρωτεΐνη/DNA/RNA
  - Τί ιδιότητες έχουν οι ακολουθίες μου??
- Μέτρο Σύγκρισης
- Αντικειμενικότητα
- Σημαντικότητα

Σύγκριση Δύο Ακολουθιών (pairwise alignment)

- Τύποι Σύγκρισης
- Μέτρο Σύγκρισης
  - Χρειαζόμαστε ένα μοντέλο => ΠΙΝΑΚΕΣ ΑΝΤΙΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
    - Εξελικτική Σχέση
      - Αντικαταστάσεις (substitutions)
      - Προσθήκες (insertions)
      - Εξαλείψεις (deletions)
    - Δομική Αντιστοιχία
    - Φυσικοχημικές Ιδιότητες
- Αντικειμενικότητα
- Σημαντικότητα

Στοίχιση Ακολουθιών Κατά Ζεύγη (Pairwise alignment)

- Τύποι Σύγκρισης
- Μέτρο Σύγκρισης
- **Αντικειμενικότητα**
  - Ποσοτικά vs Ποιοτικά Κριτήρια
  - Αυτοματοποίηση (??)
- Σημαντικότητα

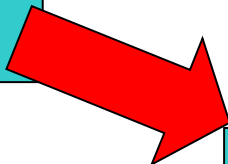
Στοίχιση Ακολουθιών Κατά Ζεύγη (Pairwise alignment)

- Τύποι Σύγκρισης
- Μέτρο Σύγκρισης
- Αντικειμενικότητα
- **Σημαντικότητα**
  - ... **so what ???**

Στοίχιση Ακολουθιών Κατά Ζεύγη (Pairwise alignment)

S1 HFCGGSLINEQWVVSAGHC
S2 HFCGASIYNENYATAGHC

Τμήματα ακολουθιών Θρυψίνης
S1: Ποντικός
S2: Αστακός

S1 HFCGGSLINEQWVVSAGHC
S2 HFCGASIYNENYA-TAGHC

S-S

S1 HFCGGSLINEQWVVSAGHC
HFCG S NE AGHC
S2 HFCGASIYNENYA-TAGHC

Πίνακες Διαγραμμάτων Σημείων (Dot Matrix Plots)

	T	G	C	A	A	T	C	G	G
A				■	■				
A				■	■				
C			■				■		
T	■					■			
G		■						■	■
A				A	■				
A				■	A				
T	■					T			
C			■				C		

Πίνακες Διαγραμμάτων Σημείων (Dot Matrix Plots)

- **Πλεονεκτήματα**
  - Οπτικοποίηση
  - Εύκολη (σχετικά) κατασκευή
  - Μικρές (σχετικά) Υπολογιστικές Απαιτήσεις
- **Μειονεκτήματα**
  - Αντικειμενικότητα
  - Σημαντικότητα
- **ΣΗΜΑΝΤΙΚΟ!!!** Στοίχιση == Διαδρομή

Μέθοδοι Δυναμικού Προγραμματισμού

- Προγραμματισμού (;)
- Αναζήτηση των Βέλτιστων Λύσεων μέσα από **ΜΕΓΑΛΑ** σύνολα λύσεων

$$\binom{2N}{N} = \frac{(2N)!}{(N!)^2} \approx \frac{2^{2N}}{\sqrt{2\pi N}}$$

- Αντιμετώπιση με στρατηγική από «Κάτω προς τα επάνω»
  - Διαίρει και βασίλευε (;)
  - Αλγοριθμική πολυπλοκότητα $\sim N^2$

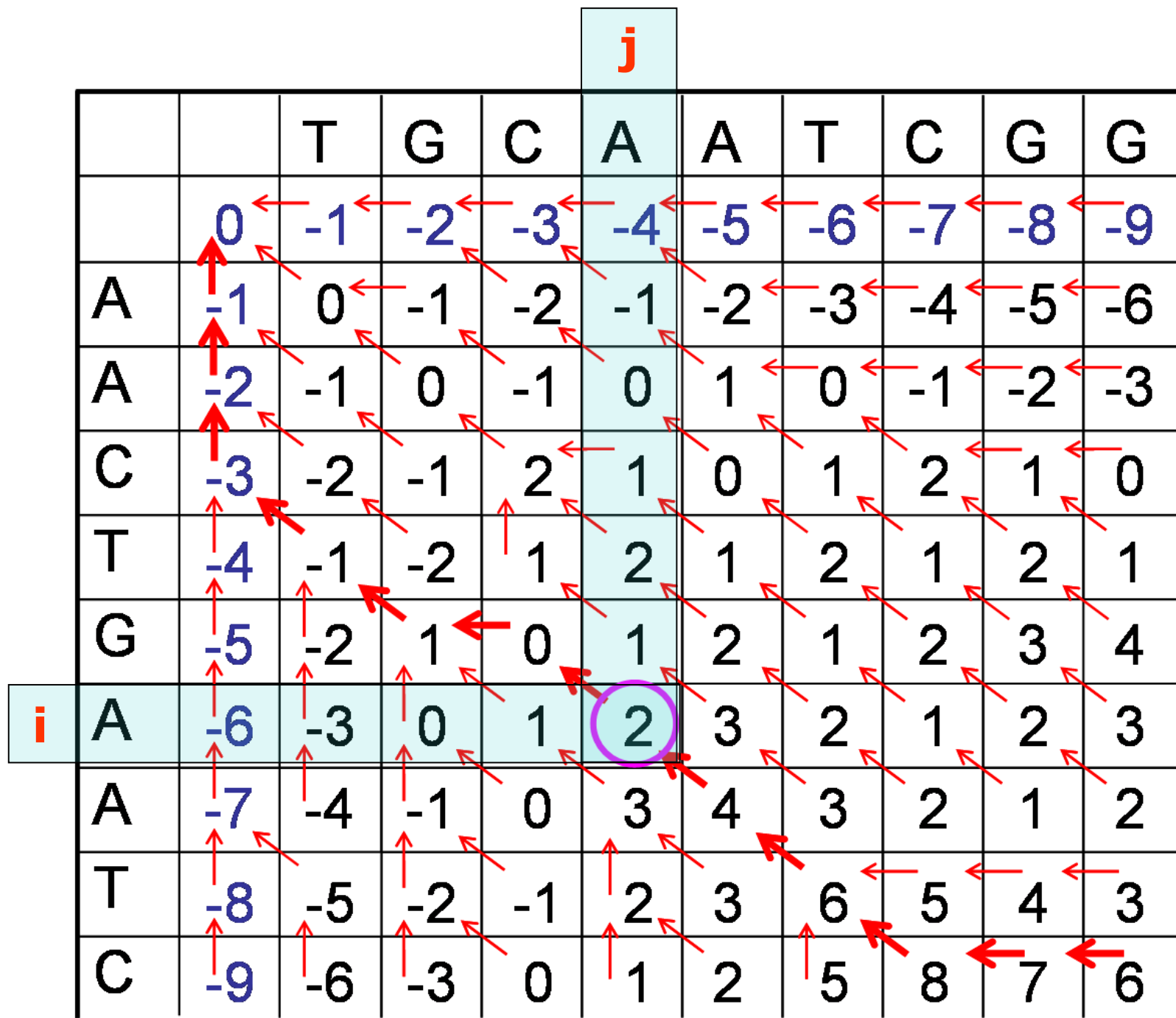
Ολική Στοίχιση

A General Method Applicable to the Search for Similarities
in the Amino Acid Sequence of Two Proteins

SAUL B. NEEDLEMAN AND CHRISTIAN D. WUNSCH

T G C A x_i	T G C x_i -	T G C A x_i
T A C A y_i	T G C A y_i	T G C y_i -

$$F_{i,j} = \max \begin{cases} F_{i-1,j-1} + S_{x_i,y_j} \\ F_{i-1,j} - g \\ F_{i,j-1} - g \end{cases}$$

---TGCAATCGG

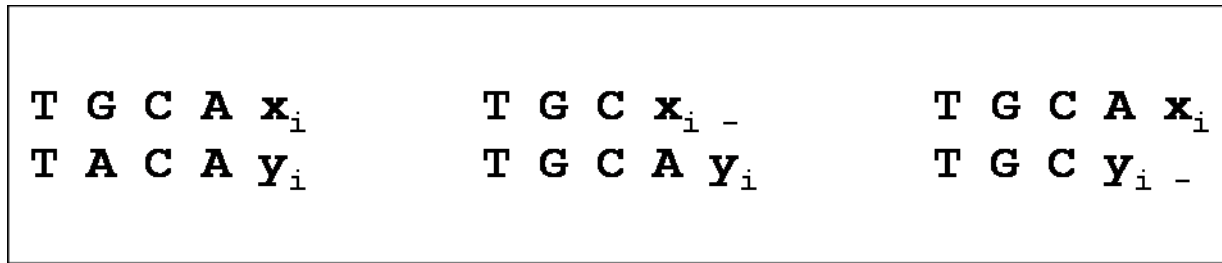
AACTG-AATC---

		T	G	C	A	A	T	C	G	G
	0	-1	-2	-3	-4	-5	-6	-7	-8	-9
A	-1	0	-1	-2	-1	-2	-3	-4	-5	-6
A	-2	-1	0	-1	0	1	0	-1	-2	-3
C	-3	-2	-1	2	1	0	1	2	1	0
T	-4	-1	-2	1	2	1	2	1	2	1
G	-5	-2	1	0	1	2	1	2	3	4
A	-6	-3	0	1	2	3	2	1	2	3
A	-7	-4	-1	0	3	4	3	2	1	2
T	-8	-5	-2	-1	2	3	6	5	4	3
C	-9	-6	-3	0	1	2	5	8	7	6

Τοπική Στοίχιση

M. S. WATERMAN

Identification of Common Molecular Subsequences

$$F_{i,j} = \max \begin{cases} F_{i-1,j-1} + S_{x_i,y_j} \\ F_{i-1,j} - g \\ F_{i,j-1} - g \\ 0 \end{cases}$$

												j									
		T	G	C	A	A	T	C	G	G											
		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0										
A	0	0	0	0	2	2	1	0	0	0											
A	0	0	0	0	2	4	3	2	1	0											
C	0	0	0	2	1	3	4	5	4	3											
T	0	2	1	1	2	2	5	4	5	4											
G	0	1	4	3	2	2	4	5	6	7											
i	A	0	0	3	4	5	4	3	4	5	6										
A	0	0	2	3	6	7	6	5	4	5											
T	0	2	1	2	5	6	9	8	7	6											
C	0	1	2	3	4	5	8	11	10	9											

TGCAATC
TG-AATC

		T	G	C	A	A	T	C	G	G
	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
A	0	0	0	0	2	2	1	0	0	0
A	0	0	0	0	2	4	3	2	1	0
C	0	0	0	2	1	3	4	5	4	3
T	0	2	1	1	2	2	5	4	5	4
G	0	1	4	3	2	2	4	5	6	7
A	0	0	3	4	5	4	3	4	5	6
A	0	0	2	3	6	7	6	5	4	5
T	0	2	1	2	5	6	9	8	7	6
C	0	1	2	3	4	5	8	11	10	9

Συζήτηση

- ...

Συζήτηση ...